DOI: 10.59277/SIFU.2025.08

DE CE ESTE DUBLĂ METAFIZICA NATURII A LUI KANT?*

RODICA CROITORU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract. The concept of existence is appropriated to human receptivity and is divided in a corporeal nature, according to our outer senses, and a thinking nature, according to our inner sense. For the corporeal nature, the corresponding part of existence is matter, because it is only by movement that matter becomes the object of outer senses. For the thinking nature, the corresponding part of existence is the thinking I, whose matter is a specific one. For this reason, Kant preferred to give priority to the corporeal nature and its metaphysics, leaving the thinking I only as a metaphysical appendix: as it is not a concept, but only an inner perception, no doctrine of it is possible.

Keywords: Kant’s metaphysics of nature, matter, substance, force, space, the thinking I.

Știința naturii prezintă particularitatea unei integrări condiționate în sistemul filosofiei transcendentale; condiționarea este precedarea sa de o *metafizică a naturii*. Prin ea trebuie să se înțeleagă cunoașterea rațională, care se ridică deasupra experienței cu ajutorul conceptelor; ea se află în opoziție cu cunoașterea matematică, care aplică conceptele intuiției[1]. Această condiționare se datorează, după Kant, nu numai tradiției, care nu s-a exprimat ferm asupra celor numite *naturale* sau asupra fizicii, ci și datorită conceptului de natură, care cuprinde „tot ceea ce aparține existenței unui lucru”[2]. Or, despre existență se spune că este un concept, care nu poate fi construit și dat *a priori* în intuiție[3]. Și nu poate fi dat *a priori* în intuiție, întrucât, conform distincției de mai sus făcută în *Critică*, existența nu cuprinde numai natura cu materialitatea ei, care să poată fi dată în intuiție, ci și pe Dumnezeu (în vederea pregătirii paradigmei postcritice Dumnezeu-lume) și eul gânditor. Conform poziției actuale, existența lui Dumnezeu ca atare nu este luată în considerație, iar știința

---

* Textul prescurtat al acestui studiu a constituit conferința ținută de autoare la al XXV-lea Congres Mondial de Filosofie, Roma, Univ. Sapienza, 1–8 august, 2024, cu titlul: „Why Kant’s Metaphysics of Nature is Double?”.

[1] Imm. Kant, *Werke, Kritik der reinen Vernunft,* Akademie-Textausgabe, Band III, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1968, AA 3: XIV. Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte german-român, index de concepte român-german de Rodica Croitoru, București, Paideia, 2019, p. 371 (traducere citată în continuare ca R.C.).

[2] Imm. Kant, *Werke, Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaften,* Akademie-Textausgabe, Band IV, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1968, AA 4: 467. Imm. Kant, *Principiile metafizice fundamentale ale științei naturii. Anexă*, traduceri, studii introductive, studiu asupra traducerilor, note, bibliografie selectivă, index de concepte german-român, index de concepte român-german de Rodica Croitoru, în curs de apariție.

[3] AA 4: 469.

naturii rămâne numai cu existența lucrurilor materiale și cu existența eului gânditor. Dar chiar și prin separarea conceptului de existență de Dumnezeu, mai rămâne problema de fond, care este fragilitatea conceptului de existență. Astfel încât, în vederea integrării științei naturii în sistemul filosofiei transcendentale, ea trebuie să dobândească caracteristicile unei științe propriu-zise, prin devenirea sa dintr-o știință a naturii o *metafizică a naturii*. Metafizica urmează să întărească baza acestei științe fragile asupra existenței, prin furnizarea de principii neempirice, legi, care urmează să facă posibil conceptul de natură în genere. Dispunând de legi apodictic-certe, care implică conștiința necesității lor, precum i-o cere *Critica* acestui concept de metafizică pregătitoare, se ajunge la acea filosofie pură sperată sau la metafizica naturii. În cadrul ei, conceptul de existență este apropriat de receptivitatea umană și divizat într-o *natură corporală*, conform simțurilor externe, și o *natură gânditoare*, conform simțului intern. Pentru natura corporală, partea de existență corespunzătoare este materia, pentru că numai prin mișcare materia devine obiectul simțurilor externe. Pentru natura gânditoare, partea de existență corespunzătoare este eul gânditor, a cărui materie este una specifică, nereprezentativă pentru natură. De aceea, Kant a preferat să dea prioritate naturii corporale și metafizicii ei, lăsând ca eul gânditor să apară numai ca un *apendice* metafizic. Există, așadar, două ramuri inegale ale științei naturii: una tare, reprezentată de substanța materiei în mișcare, iar cealaltă slabă, reprezentată de substanța specială a eului gânditor.

Luând în considerație ramura tare, reprezentată de conceptul de materie, a cărei existență este pusă în relație cu predispozițiile subiective ale gândirii, Kant a dedus determinațiile conceptului de materie din funcția sintetizatoare a categoriilor intelectului; pentru că aceste forme superioare de gândire favorizează cunoașterea *a priori* a obiectelor și totodată evidențiază felul în care ceea ce parvine simțurilor trebuie supus legilor provenite *a priori* din intelect[4]. Întrucât conceptul de materie, care constituie punctul de plecare într-o metafizică a naturii corporale, este indisolubil legat de conceptul de mișcare, intelectul va raporta cele patru funcții ale conceptelor sale la relația materiei cu mișcarea[5]; din această relație vor rezulta celelalte determinații ale conceptului de materie, care aparțin naturii sale. Și astfel, știința naturii se prezintă, în general, ca o doctrină a mișcării, considerată sub diversitatea aspectelor sale, care decurg din raportarea lor la categorii. Din acest fel de a înțelege știința naturii rezultă necesitatea elaborării exprese a unei lucrări care să trateze mișcarea, pentru că mobilitatea unui obiect în spațiu nu poate fi cunoscută *a priori* și fără învățare din experiență. Aceasta este explicația conform căreia în

[4] AA 3: 159–160. R.C.: 484–485.

[5] Johan Blok („The Analogies of Experience as Premises of the *Metaphysical Foundations of Natural Science*", în: *Kant und die Philosophie in weltbürgerlicher Absicht*, S. Bacin, A. Ferrarin, C. La Rocca, Margit Ruffing (Hrsg.), Akten des XI. Internationalen Kant-Kongresses, Band 5, Berlin, Boston, Walter de Gruyter, 2013, p. 7–18) subliniază faptul că mișcarea este întotdeauna relațională. El spune: „Unlike many other properties as color, the property of motion is allways relative to other objects. In modern terms motion is a relational predicate. Kant holds a relational view on space. If there would be only one object, motion is not possible. This stems from the definition of material substance when Kant describes motion as a division of that which is movable" (14).

Critica rațiunii pure mișcarea nu a putut fi enumerată printre conceptele pure ale intelectului; în calitate de concept empiric, acest concept își putea afla locul numai într-o știință a naturii. Urmând să constituie o metafizică aplicată, ea va trata concepte date în experiență, dar după principii *a priori*[6], aparținătoare metafizicii generale expuse în *Critica rațiunii pure*. Aceasta este explicația conform căreia apariția lucrării de metafizică a naturii și-a găsit locul exact după apariția primei ediții a *Criticii*[7], nemaifiind nevoie să aștepte publicarea celei de-a doua ediții, a cărei sarcină expresă era deducția transcendentală a categoriilor.

Primul aspect consideră mișcarea din punctul de vedere al compunerii sale, din care ea apare ca un *cuantum* pur; el este tratat de *Foronomie*. Mișcarea asociată materiei, pentru a constitui o forță motrice originară, este supusă principiilor *Dinamicii*. Pusă în relație cu o altă materie prin mișcarea sa, materia este abordată conform principiilor *Mecanicii*. Modul în care noi ne reprezentăm mișcarea sau repausul materiei ca fenomen al simțurilor externe alcătuiește o *Fenomenologie* a materiei în mișcare[8]. Din necesitatea pe care a exprimat-o Kant, de a raporta elementele constitutive ale metafizicii naturii la categoriile intelectului, reiese că o metafizică, dacă urmează să se legitimeze ca „adevărată", nu trebuie să fie luată nici din experiență, nici să se prezinte ca o construcție arbitrară, ci se impune ca metafizica să provină „din însăși ființa facultății gândirii"[9] și, deci, din expresia ei maximă, care sunt categoriile intelectului. În acest scop se procedează prin unirea diversului reprezentărilor empirice cu ajutorul principiilor *a priori*, pentru ca diversul să poată deveni, în cele din urmă, cunoaștere empirică sau experiență. Pentru că limitele unei științe nu sunt trasate doar de natura obiectului și de modul său specific de cunoaștere, ci și de scopul, pe care urmează să îl atingă, principiile metafizice fundamentale ale doctrinei corpului se cer separate nu numai de fizică, care întrebuințează principii empirice, ci și de premisele raționale ale fizicii, care întrebuințează principii ale matematicii. Totodată, natura corporală trebuie să păstreze distanța față de metafizica generală, care urmărește să dea sens și semnificație unei forme generale de gândire. Dar atunci când metafizica generală are nevoie de

[6] AA IV: 482.

[7] Johan Blok (*op. cit.*) vede relația metafizicii naturii cu prima *Critică* prin Mecanică. El afirmă că: „[…] The sketched relation to the *First Critique* explains the traditional mathematical or geometrical form of the *Metaphysical Foundations*, as well as the description of the transcendental principles as metaphysical. Only because the laws of mechanics rely on the transcendental principles can mechanics be treated in a traditional rationalistic metaphysical manner. Mechanics is limited to appearances because it relies on the Analogies of experience. In this manner, transcendental logic functions as an *organon*: it provides *a priori* synthetic principles to mechanics. As such, the *Metaphysical Foundations* provides an example of a *metaphysica specialis* made possible by the propaedeutic function of the *Critique of Pure Reason*" (18).

[8] Michael Friedman („Laws of Nature and Causal Necessity", în: *Kant-Studien,* 105, 2014, nr. 4, p. 531–553) consideră că acest capitol al Fenomenologiei corespunde Postulatelor gândirii empirice. „The role of this chapter more specifically, is to explain, how attributions of motion and rest to matter can be successively determined under the modal categories of the possibility, actuality, and necessity – thereby resulting in a distinction between «true» and merely «apparent» motion. Kant […] here develops a reconstruction of Newton's «deduction from the phenomena» of the law of universal gravitation in Book 3 of the *Principia*" (535).

[9] AA 4: 472.

exemple, care sunt intuiții, pentru a procura conceptelor pure ale intelectului o semnificație, ea trebuie să le împrumute din doctrina generală a corpului, unde ea află elementul general, dat de forma și principiile intuiției; prin exemple, metafizica specială a corpurilor urmează să dea realitate conceptelor și teoremelor metafizicii generale, asimilată filosofiei transcendentale.

Validitatea metafizicii prin procedeul impus de formele gândirii se datorează faptului că obiectul metafizicii rezultă din legile generale ale gândirii, pe când în alte științe obiectul rezultă din date ale intuiției, fie pură, fie empirică. Ca urmare a finității formelor gândirii în raport cu formele intuiției externe care ne aduc informații, în metafizică urmează să fie dat un număr oarecare, finit de cunoștințe; ele pot fi epuizate complet și astfel se poate spera *completitudinea absolută* a științelor constitutive de metafizică. În celelalte științe, cum ar fi în matematica pură și în doctrina empirică a naturii, unde se prezintă o diversitate infinită de intuiții ca obiecte ale gândirii, nu se poate ajunge la completitudine absolută, pentru că obiectele gândirii pot fi extinse la infinit. În afară de avantajul completitudinii metafizicii, rezultată din formele gândirii și din sinteza mai eficientă la care se poate ajunge prin ele, ea prezintă și avantajul aplicării ei metodice și debarasarea de principii nesupuse criticii. Cu toate că acest ultim avantaj pare a fi neproductiv, prin critică Kant extinde progresiv investigarea naturii către forțele fundamentale, care vin să susțină completitudinea. *Critica rațiunii pure* a îndemnat către reprezentarea sistematică a diversității forțelor și a unificării lor, pe baza întrebuințării transcendentale a intelectului. Scopul era, în acel context, compararea fenomenelor generate de forțe, pentru a ajunge la ceea ce se poate numi forța lor fundamentală, desemnată ca „radicală, unică, adică absolută”[10]. Pe baza acestor caracteristici, această forță putea revendica realitatea obiectivă. Importanța critică a forței fundamentale este aceea că, în primul rând, prin ea se postulează unitatea sistematică a mulțimii de forțe ale unei substanțe. Și, în al doilea rând, dacă toate forțele sunt derivate dintr-o forță fundamentală unică, atunci toate schimbările și toate fenomenele din spațiu se bucură de permanența unei surse comune, distinctă de tot ceea ce este reprezentat de gândire[11].

După incursiunea critică a forțelor fundamentale, revenirea la metafizica naturii ne indică faptul că obiectul sigur al investigațiilor a rămas materia; dincolo de ceea ce face posibil conceptul general de materie și explicarea *a priori* a diversității ei se spune că nu se poate merge. Astfel încât metafizica naturii trebuie să se limiteze la conceptul de materie, care este redus la forțe motrice, pentru că în spațiu nu poate fi gândit nimic, în afară de mișcarea materiei rezultată din respectivele forțe. Materia poate fi determinată și clasificată, dar nu și forțele ei fundamentale. Ele pot fi presupuse ca aparținând unui concept fundamental, care nu poate fi derivat din altul; dar existența și determinarea acestor forțe nu pot fi demonstrate. Pe ceea ce ne putem baza este faptul că atracția și respingerea formează baza forțelor fundamentale ale materiei. În această direcție, progresul este relativ mic față de *Critică*, pentru că el se reduce doar la schimbarea modului lor de

[10] AA 3: 677. R.C.: 800.
[11] AA 3: 711. R.C.: 821.

abordare. În contextul metafizicii naturii se dă întâietate modului de explicare matematic-mecanic față de modul metafizic-dinamic. Și se dă întâietate celui dintâi mod, pentru că el pleacă de la un material în general omogen și se ajunge, prin diferite forme ale părților și intervalelor vide intercalate între ele, la o mare diversitate specifică a materiilor, atât după densitate, cât și după felul în care acționează. Avantajul său este acela că posibilitatea formelor și a intervalelor vide de spațiu poate fi demonstrată, după Kant, „cu o evidență matematică”[12]. Dimpotrivă, dacă materialul este înlocuit cu forțe fundamentale, după cum o cere modelul metafizic-dinamic, atunci determinarea *a priori* a forțelor și, de asemenea, diversitatea lor, care urmează să explice diversitatea specifică a materiei, nu pot fi demonstrate. Ceea ce lipsește acestei ultime abordări sunt mijloacele pentru construirea conceptului de materie, care să conțină forțele fundamentale, spre a prezenta ca posibil în intuiție, ceea ce a fost gândit ca universal. Investigația metafizică a întemeierii conceptului empiric de materie este utilă în intenția orientării filosofiei naturii în direcția investigării temeiurilor explicative dinamice, pentru că aceasta avantajează legile determinate și conexiunea rațională a explicațiilor. Ca urmare a punerii în prim plan a modului matematic de explicare, atracția care are loc fără mijlocirea forței de respingere este numită *adevărată*; pe când aceea care are loc numai prin intermediul forței de respingere este numită atracție *aparentă*. Ea apare în cazul unui corp, care nu exercită nicio atracție asupra altui corp, ce tinde să se apropie de el, pentru că acesta a fost împins în direcția sa printr-un șoc, venit din altă parte. Dar chiar și atracția aparentă trebuie să aibă ca temei, în cele din urmă, o atracție adevărată, căci materia, a cărei presiune sau șoc trebuie să țină locul atracției, nu ar fi materie fără forțele de atracție.

Aceste căi au fost parcurse de metafizică în favoarea construirii conceptului de materie; ele se reduc la proprietățile, prin care materia umple un spațiu într-o măsură determinată. Când umplerea spațiului se realizează prin legătura plinului absolut cu vidul absolut, noi recunoaștem calea matematică; pe când în umplerea spațiului prin diversitatea legăturii dintre forțele originare de respingere și atracție recunoaștem calea dinamică, care se realizează la modul relativ. Și cu toate că știința naturii este dependentă de cunoștințele *a priori* pe care le cuprinde, dar și de gradul de matematizare[13] la care a ajuns, totuși tratarea matematică, care postulează aceste proprietăți ca poziții originare, necondiționate nu reduce importanța considerării dinamice a acelorași proprietăți. Principiul general al dinamicii naturii materiale este acela că *realul* obiectelor simțurilor externe, care nu este doar determinare a spațiului (precum locul, extinderea și figura), trebuie considerat deopotrivă o forță motrice. Dinamica a dat posibilitatea ca soliditatea sau impenetrabilitatea absolută, moștenită de la tradiția reprezentată de Lambert, să fie eliminată din știința naturii și înlocuită cu forțe de respingere. Contrapartea ei, forța de atracție, fiind considerată „adevărată și nemijlocită”[14], este, ca forță fundamentală, dată ca necesară posibilității conceptului de materie. Rezultă că spațiul poate fi presupus umplut în grade diferite și

[12] AA 4: 525.
[13] AA 4: 470.
[14] AA 4: 523.

fără intervale de spațiu vid în interiorul materiei. Căci după gradul originar diferit al forțelor de respingere, pe care se bazează prima proprietate a materiei, aceea de a umple un spațiu, în raport cu atracția originară, poate fi gândită o infinitate de materii (fie atracția materiei în parte, fie a totalității materiei din Univers), pentru că atracția depinde de mulțimea materiei într-un spațiu dat, pe când forța ei de expansiune depinde de gradul în care este umplut acest spațiu, grad care poate fi specific foarte diferit. Prin atracția adevărată, toate părțile materiei acționează nemijlocit asupra părților altei materii, pe când prin forța de expansiune acționează numai forțele suprafeței de contact, pentru care cantitatea de materie este indiferentă. Prin această cale dinamică, Kant a încercat eliberarea științei naturii de arbitrariul producerii lumii din plin și vid, în favoarea gândirii tuturor spațiilor ca pline, dar umplute într-o măsură diferită. În acest fel, spațiul vid și-a pierdut necesitatea, rămânând doar o ipoteză. Și astfel știința naturii s-a dispensat de nevoia spațiului vid și totodată a renunțat la libertatea, pe care și-o asumase imaginația, „de a înlocui cu ficțiuni absența cunoașterii interne a naturii”[15]. Kant consideră că soluțiile radicale anterioare, precum „vidul absolut” sau „densitatea absolută”, au rămas, pentru doctrina naturii, asemănătoare soluției de compromis a „întâmplării oarbe” și a „destinului orb” pentru metafizica generală; iar pentru rațiune, refugierea în aceste forme constituie un atentat la capacitatea rațiunii de a tinde tot mai sus.

Calea mecanică, care consideră atomul un corpuscul material indivizibil fizic, transmite și materiei aceeași indivizibilitate, în măsura în care părțile ei se află în conexiune printr-o forță; ea nu poate fi depășită de nicio forță motrice existentă în natură. Un atom, distinct specific prin figura sa, trece drept o mașină. Diversitatea specifică a materiilor, rezultată din natura și conexiunea acestor părți prime, considerate ca mașini, a construit în jurul său o *filosofie mecanică a naturii*. În opoziție s-a construit și o *filosofie dinamică a naturii*, pe baza diferenței specifice a materiei, rezultată din forțele sale originare de atracție și respingere. Explicarea mecanică, numită atomism sau filosofie corpusculară, a influențat principiile științei naturii, fiind, în reprezentarea idealismului transcendental, cea mai potrivită întrebuințării principiilor matematicii. Pentru ea, esențială este supoziția impenetrabilității absolute a materiei primitive[16] și păstrarea diferenței de formă, precum și indestructibilitatea conexiunii materiei în corpuscule fundamentale. Aceste corpuscule constituie materialele producerii diferitelor materii specifice, pentru a rezulta nu numai o materie fundamentală, formată diferit pentru explicarea invariabilității genurilor și speciilor, dar și pentru

[15] AA 4: 532.

[16] Gordon G. Brittan jr. se exprimă astfel asupra impenetrabilității materiei („The Continuity of Matter: Notes on Friedman”, în: *Proceedings of the Eighth International Kant Congress*, Memphis, 1995, Volume I Part 2, Sections 3A-3L, ed. by Hoke Robinson, Milwaukee, Marquette University Press, 1995, p. 611-618): […] If matter were identified with space, as is apparently the case in Cartesian metaphysics, the infinite divisibility of the former would follow at once from the infinite divisibility of the latter. But Kant resists this identification, arguing that matter, unlike space, is impenetrable. It does not merely occupy, but ‘fills’ space. Such impenetrability of ‘filling’ is to be understood in terms of the facts that matter is endowed with repulsive force, a fact following from and developed in terms of the first three propositions proved about matter in the ‘Dinamics’ section of the *MFNS*” (614).

explicarea mecanică a diversității efectelor naturii, plecând de la forme ale acestor părți prime, ca mașini. Acest mod de explicare se bazează pe necesitatea explicării diferențelor specifice de densitate a materiilor, folosind spații vide în interiorul materiilor și între particulele materiei într-o proporție necesară, astfel încât partea plină a unui volum să devanseze partea sa vidă. Introducerea modului dinamic de explicare, favorabil filosofiei experimentale, duce la investigarea forțelor motrice proprie materiei și legilor lor; prin acest mod este limitată supoziția intervalelor vide, drept care, în știința naturii, modul dinamic a rămas preferabil modului mecanic de explicare. În construirea conceptului de materie, în favoarea aplicării matematicii la știința naturii, proprietățile prin care materia umple un spațiu într-o măsură determinată sunt considerate poziții originare necondiționate. Și cu toate că necondiționarea lor nu satisface cu totul investigația, nici calea opusă, care apreciază proprietățile materiei ca dinamice, nu este pe deplin satisfăcătoare[17]. Și astfel doctrina metafizică a corpurilor rămâne nedeterminată, datorită felului nesatisfăcător în care rațiunea poate înainta către principii, în scopul atingerii temeiurilor prime ale lucrurilor. Conform naturii sale, rațiunea poate concepe numai ceea ce este determinat în condiții date: or, alegând între calea *dinamică* și calea *mecanică*, ea realizează că nu poate rămâne nici la condiționatul pe care i-l oferă acestea, pentru că prin natura sa ea este iscoditoare și vrea mai mult; dar nici nu poate face comprehensibil necondiționatul prin cele două căi. Ca urmare, Kant întoarce investigația de la *cunoașterea naturii* către *felul* în care poate fi *cunoscută natura*, respectiv către limita rațiunii. În acest fel, dorința de cunoaștere a rațiunii se adaptează posibilităților proprii; ele se reduc la încercarea de a cuprinde totalitatea condițiilor la modul absolut. Prin îndepărtarea de obiecte, ea întâlnește absolutul prin sine, pentru a determina, în locul limitei ultime a lucrurilor, „limita ultimă a propriei sale facultăți”[18].

Doctrina empirică a sufletului se deosebește de știința propriu-zisă a naturii, pentru că ea nu dispune de mărimi; neavând mărimi, fenomenele simțului intern și legile lor nu pot fi tratate matematic, după cum o cere metafizica naturii. Ca un substitut pentru relația mărimilor cu matematica, Kant propune considerarea legii continuității în fluxul schimbărilor interne ale fenomenelor simțului intern. Ea nu ține locul mărimilor, ci constituie un element de continuitate al fenomenelor simțului intern, asemănător permanenței substanței. Observarea continuității de-a lungul schimbărilor poate fi o șansă întru extinderea cunoașterii, după cum o face aplicarea proprietăților liniei drepte în geometrie. Totuși, de spațialitatea geometriei

[17] Gordon J. Brittan (*op. cit.*) se exprimă astfel asupra acestei indeterminări: „In the ‘Dynamics’ chapter of the *Metaphysical Foundations of Natural Science*, infinite divisibility is tied […] to a dynamic theory of matter. But this theory is contrasted with the atomic theory as one of the two «grand hypothesis». Neither theory is falsifiable, but by the same token, neither is ‘provable’. At best, I suggest, continuity or infinite divisibility is to be taken as a ‘regulative’ principle and argued for on pragmatic grounds. Kant himself prefers a continuous theory of matter, but his proof of it depends on ‘dynamic’ assumptions which in the final analysis are no more than possible. We can ‘construct’ the concept of matter so that continuous mathematical theories apply to it. Which is to say that continuity is a useful, even an indispensable idea in the conduct of the physical sciences, but it is no more than that” (618).

[18] AA 4: 565.

cu tridimensionalitatea ei, sufletul nu poate dispune; pentru că intuiția internă pură, în care trebuie să fie construite fenomenele sufletului, este timpul, care are numai o dimensiune. Prin această dimensiune unică, de regulă, sufletul își poate transmite intenția altui suflet; ea reprezintă o posibilitate reală, dar mult mai mică decât ceea ce poate transmite intenția devenită intuiție și apoi concept, de care dispune corpul, posesor al simțurilor externe. Kant s-a gândit și la posibilitatea ca un subiect gânditor să preia intenția altui subiect și să investigheze în funcție de ea. Or, ea nu dă siguranță, datorită perturbațiilor care au loc prin transmiterea intersubiectivă, ca și prin transmiterea intenției obiectului de investigat, știut fiind că intenția afectează observația. Datorită particularităților cu care vine doctrina sufletului, Kant consideră că ea nu va putea fi mai mult decât „o doctrină istorică a naturii simțului intern”[19] și, ca atare, ea va fi o doctrină empirică a sufletului, care s-ar limita la descrierea naturală a acestei facultăți. Or, o știință propriu-zisă a sufletului ar avea nevoie de cunoștințe neempirice, nedescriptive. Propriu-zis o știință a naturii este satisfăcută numai de principiile doctrinei corpului, pentru că ele dau seama asupra *substanței*, care este o formă a materiei[20]. Acesta este temeiul pentru care în știința naturii Kant afirmă că materia este substanță și invers, și tot astfel despre părțile lor[21].

Un alt substitut pentru substanța materială, prin care Kant pune în valoare șansele teoretice ale eului gânditor, este *viața*. Ea se bucură de permanență, datorită posibilității ei de a-și schimba starea din mișcare în stare de repaus și invers: corespondentul inerției materiei este, în cazul eului, lipsa de viață. Pentru o substanță finită, precum este cea umană, viața se reduce la facultatea de a se determina la acțiune, conform unui principiu intern. Principiul intern al unei substanțe speciale, de a-și schimba starea, dispune de două facultăți: una principală, de *a dori*, prin care ea schimbă o stare cu alta, iar cealaltă secundară, de *a gândi*, prin care ea își apreciază activitatea, pe care o gratifică prin sentimentul de plăcere sau o sancționează prin sentimentul de neplăcere. În afară de întreținerea vieții prin aceste facultăți, noi nu ne putem pronunța asupra transformării materiei în viață. Aceste facultăți noi nu caracterizează simțurile externe și determinațiile materiei ca atare, cu care

[19] AA 4: 471.

[20] Bryan Hall („Kant on Dynamism, Matter and the Laws of Mechanics”, în: *Rev. Roum. Philosophie*, 66, 2022, nr. 2, 217–228) propune un alt dublet al substanței: “[…] Kant finds a promising solution post-Critically, one that required developing two distinct concepts of substance and demonstrate *a priori* that one of this concepts (the ether) has an extension. With the *a priori* concept of the ether (what I call ‘Substance’) as well as the schematized category of substance or the empirical concept of matter (what I call ‘substances’), Kant is able to safeguard the Analogies and so also the Laws of Mechanics that depend on the Analogies. Whereas the *a priori* concept of the ether (OP) refers to a continuum plenum of attractive and repulsive forces, the schematized category of substance (CPR) or the empirical concept of matter (MA) refer to discrete substances or bodies. The total quantity of matter remains the same (First Law of Mechanics) since bodies cannot arise or perish from an empty time […] Insofar as this two concepts of substance resolve the dilemma in the First Analogy and so safeguard the other two Analogies and with them the corresponding Laws of Mechanics. Given Kant’s general pessimism concerning our knowledge of particular natural laws outside the context of MA, any knowledge of particular natural laws may well hinge on the success of his proofs for the laws of Mechanics” (228).

[21] AA 4: 503, 504, 509, 542.

intră în contact simțurile. Conform principiului inerției, materia este lipsită de viață. O provocare pentru filosofie este aflarea cauzei care produce schimbarea materiei în viață; viață care este o altă substanță, diferită de materie și totuși unită cu ea. Și este unită, în măsura în care natura le cuprinde pe amândouă. De aceea, precizează Kant, în cunoașterea naturii este necesar, ca mai înainte de a ne gândi la unitatea întregului, să tindem spre cunoașterea legilor materiei ca atare, eliberate de aportul cauzelor eficiente, spre a distinge aportul fiecăreia dintre ele. Pe legea inerției și a permanenței substanței se bazează posibilitatea științei propriu-zise a naturii. Din conceptul de inerție, ca lipsă de viață, rezultă că ea nu este asociată unei tendințe pozitive de menținere a aceleiași stări. Ca tendință ne-pozitivă, ființele vii pot fi numite inerte, ca o manifestare a dezacordului lor față de o stare, căreia îi opun forța lor[22].

Caracteristica esențială a substanței, posibilă numai în spațiu și după condițiile lui, este cerința de a fi obiect al simțurilor externe. Mărimea ei nu poate fi crescută sau scăzută, fără ca substanța să apară sau să dispară, pentru că toată mărimea unui obiect, posibil doar în spațiu, trebuie să constea din părți externe unele altora; aceste părți trebuie să fie cu necesitate substanțe. Spre deosebire de acest fel de substanță, obiectul simțului intern este, de asemenea, substanță, care poate avea o mărime; ea însă nu constă din părți externe unele altora, pentru că părțile sale nu sunt substanțe materiale, iar apariția sau dispariția lor nu afectează principiul permanenței substanței[23]. Prin conștiință și prin facultatea conștiinței, care este apercepția, noi realizăm că substanța sufletului are un grad, care poate fi mai mare sau mai mic, dar care nu are o relație necesară cu apariția sau dispariția unei substanțe. Un fel de dispariție a substanței sufletului este scăderea progresivă a facultății apercepției; ea se realizează prin slăbirea progresivă a gradului ei, din diferite cauze, interne sau externe. Eul, corelatul general al apercepției, desemnează un lucru cu o semnificație nedeterminată. Despre el se spune că este subiectul tuturor predicatelor. Dar distincția dintre eu și reprezentarea subiectului asupra a ceva în genere, care este substanță, nu se poate face, pentru că noi nu avem un concept despre ceea ce este eul. Spre deosebire de *eu*, conceptul unei materii ca substanță este conceptul unui mobil în spațiu. De aceea permanența substanței poate fi demonstrată pentru materie și nu poate fi demonstrată pentru eu, pentru că la materie calitatea de *mobil* decurge din *conceptul* ei, posibil numai în *spațiu*. Ea este o mărime, care conține o multiplicitate de reali externi unii altora, ce constituie o multiplicitate de substanțe; cantitatea ei poate fi redusă numai prin divizare, care nu este o dispariție. În virtutea legii menționate a continuității, dispariția materiei este imposibilă. Spre deosebire de materie, care este un concept, gândirea eului nu este un concept, ci numai percepție internă. Din ea se poate deduce diferența dintre un obiect al *simțului intern* de ceea ce este gândit ca obiect al *simțurilor externe*; din această diferență nu rezultă permanența sufletului ca substanță. Dacă gândirea

[22] AA 4: 544.
[23] AA 4: 542.

eului nu este un concept, rezultă că ea nu poate construi o doctrină și astfel metafizica eului gânditor nu poate fi mai mult decât un *apendice* al metafizicii corpului, necesar întregirii metafizicii naturii, pentru că natura este gândită împreună cu omul pentru care există, dar și cu Dumnezeu, care există pentru om. În acest fel, cu o metafizică a naturii inegală, a creat Kant o punte între poziția eului gânditor inclus în prima *Critică* și ideile ei transcendentale, și ca parte a paradigmei Dumnezeu-lume din *Opus postumum*.